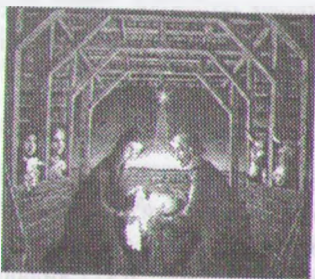

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ МОТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ ст.

Антофійчук В.І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. — Чернівці: Рута, 2001. — 335 с.

Володимир Антофійчук
ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ОБРАЗИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасна україністика надолужує втрачене за час радянської науки, яка тримала під контролем не лише митців, але й напрями, стилі, літературний процес, втручаючись і в іманентні закони їх розвитку. Через те притаманне українській філології на межі тисячоліть прагнення осмислити наукові проблеми і рух художніх форм без спрямлення, а вирізняючи їх принципове багатоманіття, — питомий збудник у мотиваційній сфері дослідників, які дають раду складним, але актуальним темам, що вимагають високої компетенції в інтерпретації транскультурних образів і їх тисячолітньому функціонуванні в рідному і світовому мистецтві. Саме на таку

вагому й актуальну тему, як про це свідчить монографія "Євангельські образи в українській літературі ХХ століття", виконане дослідження Володимира Антофійчука, знаного спеціаліста науково-дослідного центру "Біблія і культура" і доцента кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Уперше у вітчизняному літературознавстві обсервується численна кількість літературних текстів, в яких трансформовано євангельський сюжетно-образний матеріал і які раніше були на периферії уваги інтерпретаторів чи й тотально не знаними. Даний підхід не лише відкрив чималий корпус творів, прочитаних поверхово або й зовсім не прочита-

них, але й передусім вагому ланку літературознавства, без якої дослідницька повнота і глибина аналітики художнього є неможливими. Отже, вибір наукової проблеми дослідження і способи її розв'язання, здійснені в праці Володимира Антофійчука, не тільки актуальні, але й новаторські за результатами багаторічних студій буття транскультурних образів у системі поезики вітчизняної літератури, відкриття механізмів оновлення тенденцій у пересотворенні вічних сюжетів, узятих зі Святого Письма, що мали місце в українській літературі ХХ століття, існували імпліцитно чи відкрито, всупереч обмеженню на духовні теми. Автор дослідження "Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття" поєднав у своїй монографії здатність до мікроаналізу і макроаналізу. Тим більше, що феномен ХХ, вже минулого століття, в складній системі змін та взаємопереходів культурно-стилістичних епох, позначений інтенсивністю виникнення оригінальних та невідомих раніше типів художньої творчості, стилістичних новацій, нових форм вираження художнього мислення, широким діапазоном літературно-критичних досліджень на рівні образних та мотивних систем; жанрологічних, композиційних особливостей індивідуальних поетик та загальних тенденцій, аж ніяк не вичерпано. Однак у характеристиці явищ вже минулого ХХ віку прикметним було гласне та негласне замовчування, або маргіналізація та дискретність суттєвих чинників художнього процесу, серед яких обраний Володимиром Антофійчуком аспект дослідження української літератури — *євангельські образи* — був тривалий час закритою сферою для гуманітарної науки та небезпечною для творчості, яка, незважаючи на це, у поодиноких, але яскравих винятках не відмовлялася від звернення до Вічної Книги. Дослідження останніх десятиліть — М. Жулинського, О. Мишанича, А. Нямцу, І. Бетко, В. Сулими — якісно та різнопланово актуалізували проблему традиційного та модернізованого осягнення морально-етичних смислів та глибинних символів християнської культури, однак потенціал та перспективи цього напрямку дослідження щоразу збагачуються новими відкриттями, зокрема в плані тематичних співвідношень, аксіологічних та естетичних впливів релігійного підтексту у літературному творі. Монографія Володимира Антофійчука за ча-

сом виходу в світ є найновішим виданням, у котрому узагальнено та систематизовано майже всі на сьогодні відомі праці, присвячені проблемі художньої рецепції Біблії в національних літературах, що дало змогу авторові обґрунтовано представити власну методологічну концепцію аналізу, засновану на толерантному ставленні до позицій і положень з праць попередніх дослідників, однак таких, що можуть бути принципово доповненими, уточненими та переосмисленими.

Завдяки цьому вперше представлено панорамну картину динаміки втілення євангельського сюжетно-образного матеріалу, з одного боку, і монографічне зосередження на репрезентативних з даного погляду текстах, — з другого. Прикметною ознакою дослідження Володимира Антофійчука є сучасність методологічного забезпечення роботи, заґрунтованої на сполученні різних методик, але передусім пріоритетне значення мають типологічний, історико-порівняльний і герменевтичний аналізи, що в сукупності складають системний підхід до вирішення наукової проблеми. Цілком можна пристати на думку автора книги про актуальність запропонованої праці: адже незважаючи на формальне розмаїття і чисельність студій, практично нема жодного *фундаментального дослідження*, в якому на порівняльно-історичному, типологічному та контекстуальному рівнях вивчалася б історія функціонування біблійного матеріалу в українській літературі.

Логіка дослідження продиктована не лише різномірним матеріалом, узятим у широких хронологічних межах (переважно від кінця XIX до кінця XX ст.), але настановою виявити провідні закономірності і напрямки художнього осмислення біблійних образів, шляхів їх актуалізації в літературі модернізму, що наклала свій відбиток на рецепцію вічних сюжетів, історій, притч. Саме цією логікою зумовлена композиція монографії, складеної з чотирьох розділів і ряду підрозділів.

У *першому розділі* "Євангельська традиція в українській літературі (жанрово-тематичні та морально-психологічні аспекти трансформації)" синтезовано спостереження над формами і динамікою літературознавчого осмислення наукової проблеми, досягненнями і прорахунками в даній сфері, а також специфікою трактування головних персонажів Нового Заповіту, що дало змогу зробити висновки про традиційне і но-

ваторське в системі засвоєння і модифікації універсальних образів християнської культури, а також рівень вивчення питання, його нетьмяніючої сили та актуалізації. Цілком переконує ідея В. І. Антофійчука, сформульована так: "При зверненні до новозавітних колізій та ідей література шукає в них абсолютний імператив, котрий допоміг би осмислити як конкретно-національні, так і загальнолюдські процеси. Загальновідомість Біблії забезпечує в структурі літературного твору впізнаваність, тому зображуване в художньому реалістично-життєподібному контексті вимагає зіставлення, порівняння конкретного, звичайного з універсальним, сакральним". Саме тому в першому розділі йдеться не тільки про причини, характер та типологію рецепції канону, що імпліцитно чи експліцитно поставав у новітній українській літературі і був знаком її органічного входження в світовий контекст. При цьому коректно досліджується взаємодія національного ферменту духовної тематики і її інтерпретаційних моделей та загальносвітового її наповнення, що склали стійку і питому традицію, родовід якої ще в давній культурі. Так, Володимиром Антофійчуком спеціально вивчено не стільки кількісні характеристики даного явища, скільки якісні, внаслідок чого пояснюються причини і наслідки, чому і як "протягом тривалого часу в українській літературі оформлявся свій "варіант" Біблії, змістове ядро якого склали численні обробки того сюжетно-образного матеріалу першоджерела, які, з одного боку, найбільше відповідали загальнолюдським проблемам (наприклад, мотив єгипетського та вавилонського полонів, вихід із неволі, потреба пророка як організатора народу в його державницьких змаганнях, трагізм нерішучості й інертності особистості у відповідальні історичні моменти), а з іншого — стосувалися загальноприйнятих біблійно-християнських ідеалів як культурно-історичної основи та життєво-практичних критеріїв буття. Ідеї Біблії, її пафос і поетика використовувалися і використовуються українською літературою для проголошення та осмислення суперечливих концепцій національної історії та політико-ідеологічних орієнтирів".

Роман "Євангеліє від Томи" Р. Іваничука, повість "Андрій Первозванний" Р. Володимира, роман Н. Дзюбенко "Андрій Первозванний", новели С. Грабара з циклу "Від першої особи" інтерпретуються в дру-

гаму підрозділі першого розділу, як "літературні євангелія", як різновид апостольської тематики, як форма емоційно-психологічної та предметно-побутової реконструкції новозавітних подій у сучасній українській прозі, як модель функціонування національної ідеї в художній іпостасі, як гіпотетичні виходи за часопростір сучасної України, здійснений за допомогою типологічної спорідненості і контрверсійності з аналогічними зразками європейської літератури ("Загадка Прометея" Л. Мештерхазі, "Орфей і..." Г. Носсака, "Жертвоприношення Гелени" В. Хільдесхаймера, "Рука Кассандри" З. Юр'єва). Такий підхід зумовив багатовимірність дослідження Володимира Антофійчука, його ґрунтовність і системність. У третьому підрозділі першого розділу на петрині традицій і новаторства осмислюються новочасні літературні інтерпретації образів Ісуса Христа і Марії Богородиці, здійснені в онтологічному й аксіологічному ключі в творах В. Сосюри і П. Тичини, Юрія Клена і М. Руденка, Ю. Шкрумелюка й І. Драча. Має сенс і запропоноване та аргументоване автором структурне розмежування новозавітного матеріалу, що дає можливість уважніше розглянути головні напрямки літературного тлумачення важливих біблійних істин у неперірвному зв'язку з цілісним євангельським світом і часово-просторовою конкретикою.

Концептуально вагомим у логіці дослідження є розділ другий, присвячений особливостям трактування євангельського архетипу зради в українському та загальнокультурному контексті. Парадигма зради і її реінтерпретація подані, хоч і конкретно — через образ Іуди Іскаріота, — але у філософському і культурологічному наповненні і на широкому матеріалі, що сприяло питомому осягненню інваріантного і варіативного в даному аспекті літературної обробки духовної проблематики. Зіставлювальний аналіз творів, починаючи з фольклору до зразків української класики ("На полі крові" Лесі Українки, "Юда" О. Кобилянської), а далі і новітньої літератури ("Ціна крові" С. Черкасенка, "Апостоли" В. Домонтовича, "Сад Гетсиманський" І. Багряного, "Орда", "Смерть Юди" Р. Іванчука, "Іскаріот" В. Дрозда, "Сповідь Юди" С. Галябарди, "Тайна Христа" О. Бердника, "Тасмна вечеря" Б. Олійника), дав змогу дослідникові не тільки структурно виділити законмі-

рності функціонування біблійних історій і мотивів та їх багатовекторного призначення, але й системно поглянути на динаміку художніх версій і індивідуальних естетичних підходів, запропонованих українськими літераторами, які внесли чимало нових акцентів у встояні, здавалося б, форми тлумачення складних вузлів канонічних текстів, особливо тих сторінок, на котрих постають агональні колізії і вічні конфлікти між Добром і Злом.

Третій розділ монографії — "Людський світ Нового Завіту: онтологічні, аксіологічні та поведінкові аспекти літературної трансформації" — збудований аналогічно до попередніх: за принципом поєднання діахронічних і синхронічних зрізів у ретельному вивченні одного з провідних аспектів переломлення духовної проблематики в творчості українських митців у контексті довготривалої художньої традиції. Таким об'єктом спеціального дослідження на цей раз є "загадки Пілата" (А. Нямцу). Вивчивши широкий діапазон інтерпретаційних моделей, пов'язаних з літературним осягненням образу римського прокуратора Понтія Пілата, частотність звертань до якого в ХХ ст. значно посилювалася, В. Антофійчук пішов шляхом аналізу еволюції відповідного євангельського мотиву, розглянутого з точки зору змістових модифікацій і прирощень та з погляду поезики. Цікавими спостереженнями характеризується і той фрагмент третього розділу, в якому мова йде про складний і суперечливий морально-психологічний світ оточення Христа, що став предметом зображення в українській літературі (наприклад, у повісті "Що є істина?" Н. Королевої).

Четвертий розділ книжки В. І. Антофійчука цілком присвячено вивченню на матеріалі творчості Лесі Українки такого ракурсу титульної наукової проблеми, як християнство і людський світ: морально-психологічні аспекти взаємодії. Автор дослідження тут спеціалізується на різних можливостях і бажаннях сприйняття / несприйняття вчення Ісуса Христа в суспільному й індивідуальному континіумі. Тут розвінчується існуючий літературознавчий міф про атеїстичний підтекст "християнських" творів Лесі Українки, що відповідно звужувало і погляд на специфіку форм та засобів їх трансформації, хоч насправді було все навпаки, коли взяти до уваги Лесин розвиток сюжетних схем, орієнто-

ваних на протосюжет і полемічне його трактування, контрверсійність авторських установок на національну прив'язку. Дослідницький пафос Володимира Антофійчука полягає в тому, щоб довести пошуковий характер осягнення Лесею Українкою істини, властиву її творчості аналітику художнього, множинність оцінок, що видає в ній митця ХХ ст. У висновках слушно обстоюються думки про домінантність біблійної парадигми в українській словесності та свосвідність її художньо-національного витлумачення. Питомим і свосчасним є акцент на функціях застосування євангельського матеріалу, зокрема в справі активізації процесів національної самоідентифікації, формуванні духовних основ у новітньому періоді української духовної історії.

У монографії В. І. Антофійчука охоплено не тільки значний за обсягом текстуальний матеріал, але й широкий спектр теологічних джерел і їх наукових інтерпретацій, що дало змогу вмотивовано і переконливо дослідити раніше замовчуваний пласт української культури на рівні сучасних літературознавчих технологій. Проте робота спонукає і до дискусії, викликає запитання і побажання:

1. У монографії не завжди послідовно витримується хронологічний принцип залучення творів, які є набутком саме ХХ ст., до аналізу, що мав на меті простежити інноваційний спектр входження біблійної парадигми в українську літературу. Лише один раз автор зазначає причини такого порушення в підрозділі про християнські мотиви й особливості їх трактування в творчості Лесі Українки, спираючись на аргумент, що "саме це дозволяє розглянути їх (твори. — В. С.) у послідовності подій, осмислити рухому картину зародження, становлення й утвердження християнства як специфічної системи світосприйняття, а пізніше — релігії". Але все ж викликає сумнів, чи завжди потрібно в усіх блоках трансформації згорнутих біблійних значень виписувати так широко і докладно інформаційне тло і схеми їх розгортання, постійно звертаючись до фундаменту, аж до фольклору включно, на якому література ХХ ст. викарбувала свої художні версії, щоб зрозуміти самотність саме цього етапу оживлення транскультурних образів. То чи доцільно тоді виокремлювати самостійні блоки про біблійні мотиви в творчості Лесі Українки (*четвертий розділ* повністю присвячено "християнським"

творам поетеси і *другий підрозділ другого розділу*)? Тим більше, що висновкові думки і класифікація "християнських" версій Лесі Українки завершує останній розділ книжки.

2. Пояснюючи свосвідність звернення української літератури до євангельського сюжетно-образного матеріалу, В. І. Антофійчук переважно зосередив увагу на зовнішніх чинниках, серед яких складність духовних пошуків, зумовлених "драматичною історією нації, яка майже ніколи не мала свободи, голос якої постійно піддавався ідеологічним перекрученням, художність якої намагалася силоміць втиснути в прокрустове ложе накинутих зверху теорій і концепцій". Що ж стосується внутрішніх чинників, то їх прокреслено лише пунктиром в моменті синтезу: "Необхідно враховувати і складність літературного процесу епохи, яка обумовлювалася модерністськими пошуками, тиском соцреалізму, нарешті, постмодерністськими спробами піддати сумніву саму загальнокультурну традицію" (Підкреслення моє — В. С.). А між тим проблема творчого методу і літературних напрямків саме в біблійному контексті не тільки не порушувалася, але присутньо вплинула на цілий корпус творів, визначивши характер контрверсійних мистецьких пошуків, що склали обличчя української культури ХХ ст. І в цьому ракурсі важливо було б простежити взаємодію (накладання і відштовхування) принципів літературних течій, домінуючих у ХХ ст. (модернізму, соцреалізму, постмодернізму), а також художніх систем, які склалися в межах типів культури, і літературних матриць (протосюжетів, протообразів, легенд, притч, парабол), які прийшли зі Святого Письма й по-іншому актуалізувалися в новітніх мистецьких школах на основі видозмінених поетичних канонів.

3. Є потреба, на наш погляд, узагальнити, як саме жанрові моделі видозмінювалися під впливом біблійної тематики, осучасненої в інших типах творів, що мало нагадували апокрифи чи життя святих, агіографічні зразки давньої літератури.

За рівнем наукових міркувань, логікою структурних переходів, мірою конструктивних та зважених пропозицій, вибором літературних об'єктів дослідження рецензоване видання найоптимальніше відповідає вимогам жанру монографії, в якому принципова авторська позиція підпорядко-

вана прагненням до об'єктивного аналізу. Вибір літературних творів, позначених явним впливом євангельських концептів, специфікою трансформації образної системи, не є регламентованим критичними зауваженнями про естетично-художню першорядність певного тексту по відношенню до інших. Авторів вдалося дотриматися слова неупубліцистичного науковця і зберегти рівновагу у таких проблемних питаннях сьогодні, як *канонічне та неканонічне, сакральне та профанне*, свідомо опускаючи конотаційні та оціночні судження. "Всілякі спроби формальної класифікації літературних версій, створених на основі євангельського сюжетно-образного матеріалу, за принципом "відповідає канону-суперечить канону", — на думку В. Антофійчука, — недоречні і науково безперспективні. <...> Письменники, звертаючись до новозавітного матеріалу, не ставлять перед собою мети зруйнувати (знижити, принизити і т. п.) канон. Вони використовують новозавітні колізії, орієнтуючись на етику, психологію і естетику принципово нового світогляду, який висунуло ХХ ст." Характеристика типологічних ознак національної самоідентифікації української літератури, що представлена у взаємоперехресних площинах культурно-стилістичних тенденцій *модерну та постмодерну*, реально зумовлена іншими принципами введення, репрезентації та функціонального навантаження євангельських образів, відмінними від попередніх контекстуально регламентованих норм та правил безпосереднього впливу релігійних текстів на світські.

Ґрунтовність і аргументованість викладу провідних ідей дослідження Володимира Антофійчука — безперечні, як і те, що сучасне українське літературознавство збагатилося новою працею в галузі систематики й аналітики трансформації культурних архетипів в літературі ХХ ст.

Валентина Саснюк